

“QARAQALPAQ BAQSISHILIQ ÓNERI”

Kamalova Gúmaryam Maqsetdullaevna, Pirnazarov Begis
Ózbekstan Mámleketlik Konservatoriyası Nókis filiali, “Ulitma kásiplik
hám social gumanitar pánleri kafedrası”, “Kórkem ónertanıw” qánigeligi.

Annotaciya: Bul maqalada Qaraqalpaq baqsışılıq óneriniń qalay payda bolıwı, rawajlanıwı, elimizde baqsışılıq óneriniń rawajlanıwına úlken úlesin qosqan tanıqlı baqsılar, ata-babalarımızdan miyras bolıp kiyatırǵan dástan milliy hám namalarımız haqqında maǵluwmatlar berilgen. Bunnan basqada duwtardıń qazba hám qurama duwtardıń dúzilisi, soǵılıw tártibi haqqında da sóz etilgen.

Tayanış túsinikler: Muzıka, kórkem óner, qazba duwtar, alamoynaq duwtar, qurama duwtar, baqsı.

Аннотация: В данной статье представлены сведения о зарождении и развитии каракалпакского искусства бахши, известных бахши, внесших большой вклад в развитие искусства бахши в нашей стране, эпосе, унаследованном от наших предков, и наших национальных любимцах. Кроме того, указаны конструкция и технология изготовления резных и сборных видов дутора.

Базовые понятия: музыка, искусства, резных дутар, аламоинакский дутар, сборных дутар, бахши.

Annotation: This article presents information about the origin and development of the Karakalpak art of bakhshi, famous bakhshi who made a great contribution to the development of the art of bakhshi in our country, the epic inherited from our ancestors, and our national favorites. In addition, the design and manufacturing technology of carved and prefabricated types of dutor are indicated.

Basic concepts: music, art, carved dutars, Alamoinak dutar, prefabricated dutars, bakhshi.

Baqsışılıq, jırawshılıq, qıssaxanlıq áyemgi erte dáwirden ata-babalarımızdan miyras bolıp kiyatırǵan óner bolıp esaplanadı. Xalıqımız duwtar shertip qosıq aytatuǵın insanlardı baqsılar dep ataytuǵın bolǵan. Bul ónerlerdiń hámmesi atadan-balaǵa, ustazdan-shákirtke ótiw jolı arqalı házirgi kúнге shekem jetip kelgen. Xesh bir toy merekeler baqsıarsız ótpes, olar aytatuǵın qosıqlardı 7 jastan 70 jasqa shekemgi kishkene balalardan tartıp úlken adamlarǵa shekem otırıp tınlaytuǵın bolǵan. Qaraqalpaq baqsıları jırawlarǵa qaraǵanda keyinrek rawajlangan, yaǵnıy

Xorezmge kóship kelgenen keyin keńnen tarala baslağan. Baqsılardıń atqarıw usılı arqalı jırawlardan ajıralıp turadı, jırawlar qobız benen jırlasa al baqsılar duwtar menen qosıq aytatuǵın bolǵan. Ata-babalarımız baqsıshılıq ónerin tiykarınan ózbek hám túrkmen baqsılarınan úyrengen. Eski baqsılarımız kóplegen dástanlardı yadnan bilgen hámde qátesiz joqarı dárejede atqara alǵan sol sebepli xalqımız “Bir dástandı tolıq atqara almaǵan baqsı, baqsı emes”, “Góruǵlı, Muwsa sen yar dástanların tolıq atqara almaǵan baqsı, baqsı esaplanbaydı” dep biykarǵa aytpaǵan.

Qaraqalpaq baqsıshılıq óneriniń rawajlanıwında, onıń biyik shıńına jetiwinde, qońsılas mámleket baqsılarınıń, yaǵnıy Súyew baqsınıń qosqan úlesi júda joqarı. Ol Qaraqalpaq eline júda kóp xızmet etken, waqıt ótiwi menen Súyew baqsını xalıq óz toylarına shaqırıwı ádetke aylanıp keten. Onıń Qaraqalpaqtanda kóplegen shákirtleri júda kóp bolǵan, atap aytqanda Japaq baqsı Súyew baqsıdan kóplegen dástan hám namalardı úyrenip, xalıqqa xızmet etip, mádeniyatımızdıń ósip rawajlanıwına óz úlesin qosqan.

Aqımbet baqsınıń elimizde baqsıshılıq óneriniń jánede milliy miyrasımızdıń atadan-balaǵa, ustazdan shákirtke ótiwinde salmaqlı úlken úlesin qosqan ustaz baqsı desek adaspaǵan bolamız. Ol eń dáslepki baqsıshılıq mektebin ashqan hámde kóplegen shákirtler tayarlap olarǵa baqsıshılıq sırların, “Ǵarip ashıq”, “Sayatxan-xamra” **“Húrliman-hamra”**, “Yusıp-Axmet”, “Góguǵlı” dástanlardı “Qızlar úyge kir”, “Beyish” “Ala qayıs”, “Yaǵlı báhár” hám basqada xalqımızǵa belgili namalardı atqarıwdı úyretedi. Shákirtlerine ruxsat beriwden aldın olar awıldıń jas úlken aqsaqallarınıń aldında dástanlar, qosıqlar aytıratuǵın bolǵan. Aqımbet baqsıdan basqa Muwsa baqsı, Edenbay baqsı, Esemurat baqsı, Qarajan baqsı, qız baqsı Húrliman, Esjan baqsılar elimizde baqsıshılıq óneriniń rawajlanıwına úlken úlesin qosqan. Házirgi kúnde Maqset Ayekeyev, Ǵayratdin Ótemuratov, Teńel Qalliev, Ańsatbay Qayratdinov, Ziyada Sharipova, Qalbiyke Uzaqbergenova hám basqada baqsı hám ustazlarımız ózleriniń bir qansha shákirtlerin tayarlap baqsıshılıq óneriniń hám mádeniyatımızdıń rawajlanıwına óz úleslerin qosıp kelmekte.

Jaqsı namalar arqalı insandı ózine tartıp, aqıl-oy hám pikirlew seziminiń qalıplesiwine bir qansha tásirin tiygizetuǵın, sulıw dawıslı saz ásbap bul alamoynaq duwtarı desek adaspaǵan bolamız. Qaraqalpaq xalqınıń baqsıshılıq ónerin jaqsı kórgenligin úyiniń bir diywalına asıp qoyǵan duwtardan biliw qıyın emes. Bul ásbap elimiz arasında júda keń taralıp ketken, sebebi bul ásbaptıń qulaqqa hám kewilge jaǵımlı dawsın xalqımız jaqsı kórip tıńlaydı. Maǵluwmatlarǵa qaraǵanda alamoynaq duwtarı 1680-1690-jıllardan baslap usı kúнге shekem jetip kelgen. Ásbaptıń eń dáslepki nusqaları Genjalı ustanıń ákesi tárepinen islenip súyekler menen bezelgen.

Genjalı usta ákesiniń jumısın dawam etip, ózi soqan duwtarlarǵa súyekten naǵıslar soǵıp isleydi. Genjalı usta “-Qansha duwtarlardı kórdim, biraq aǵamniń salǵan naǵısınday naǵıstı xesh bir duwtarda ushratpadım” degen sózlerin óz dápterleriniń birinde jazıp qaldırǵan. Sol dáwirdegi ustalar duwtardıń dáste moynına súyekten shiy, jargı, tis, qarshın, shımıldıq, kórpeshe, quraq hám basqada naǵıslar islep qurastıratuǵın bolǵan. Bunday naǵıslardı basqa xalıqlarda ushratıw qıyın, bul naǵıslar tek qaraqalpaqlarǵa tán ekenligi belgili. Sol sebepli alamoynaq duwtarı basqa duwtarlarǵa qaraganda ádewir ajralıp turadı.

XV ásirdeń aqırı XVI ásirdeń baslarında duwtar perdeli hám perdesiz bolıp 2 túrde soǵılǵan bunan basqada qazba duwtarda islengen. Ata-babalarımız Ózbekstannıń bir neshe wálayatlarında háteki Tájikistan hám Qırǵızistan mámleketlerinde jasap kelgen, bir neshe jıllar ótiwine qaramastan házirgi kúnde sol perdesiz duwtarda baqsılarımız jaqsı namalardı sheberlik penen atqaradı. Ayırım jerlerde onı duwtar emes komus al atqarıwshını bolsa jırshı dep ataydı.

Shımbay rayonındaǵı duwtardı islew boyınsha qolı gúl usta Pirnazarov Muratbay menen sáwbetleskenimizde Qazba hám alamoynaq duwtardı soǵıw haqında tómendegishe sózlerin ayttı.

Qaraqalpaq duwtarı qazba hám qurama bolıp 2 túrli boladı. Qazba duwtar aǵashtı qazıp islenedi soń dástege biriktiriledi, onıń tek betine ǵana naǵıs salınadı, bul duwtar dástesi, gardanı (moynı), gewdeden ibarat. Duwtardıń gewdesi 10 yamasa 12 qabırǵalı qılıp islenedi, ustalar dawıs jaqsı shıǵıw ushın gewdesin ishki tarepin 3-5 mm aralıqta, sulıw shıǵarıw ushın 12 qabırǵalı qılıp islegen. Gardanıń ústingi tarepine súyekten naǵıslar islenedi házirgi waqıta súyek tabıw qıyın sol sebepli súyektiń ornına aq plasmasıdan qolanamız. Qazba duwtardıń dawısı ashıq, shıraylı boladı onı shегine jetkerip isleytuǵın usta bolmasa duwtardıń jaqsı dawıs beriwı qıyın.

-Qurama duwtar qazba duwtarǵa qaraganda islew ánsat. Bul duwtar gewdesi, dástesi, 2 qulaǵı, úlken hám kishi tiyegi, 13 perdesi, dawıs shıǵarıw xanası, 2 tardan ibarat. Birinshi tar lya sestine ekinshi tar bolsa miy sestine sazlanadı.

Hár waqıta duwtardıń qaqpası saylandı aǵashlardan qoyılmasa jaqsı ses bermeydi. Qaqpaq quramındaǵı kiley **hám qolani ótrke** pisirip alıp taslamasań qaqpaq ses bermeydi. Dástesindegi perdelerdi yadtan, fortepianoǵa salıstırıp qoyıw múmkin emes, perdelerdi islegen waqıta óziniń arnalǵan cercul arqalı ólshenip qoyıladı. Men islegen duwtarlardıń perdesi qáte shıǵa berdi, Qarılıbay Ayekeyivtan duwtardıń perdesin ólsheytin cerculdı aldım. Qarılıbay aǵa “cerculdan bir neshe márte paydalanǵanan keyin ol jemiriledi” dedi, cercul arqalı buzılmaytın quwraq

agashqa perdelerdin dúzilisin sizıp aldım, sol agashdan 40-jılga shamalas waqıtan berli perdelerin islewde **qolanaman**. Duwtardin dástesin erikten qoygan jaqsı boladı sebebi erik agashı qıysaymaydı. Bul ásbaptı qálegen jerge yaǵnyı izey, júda ıssı, ashıq áynektiń aldına qoyıwǵa bolmaydı. Eger duwtar usı jerlerge qoyılsa jelimlengen jerleri bosasıp, qaqpıǵı kóterilip ketiwi múmkin, bunday jaǵdayda duwtardin hawazı buzılıwı múmkin.

Baqshılıq óneriniń, mádeniyatımızdin rawajlanıwında baqsılarımızdin hámde ustazlarımızdin róli júda joqarı desek adaspaǵan bolamız. Olar óz iskerligin dawam etiriwde, shákirtler tayarlawda sharshamas eken kórkem ónerimiz rawajlanıwıda toqtamaydı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Charshemov J. Problems of Using Karakalpak Folklore in Composers //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 270-273.
2. Charshemov J. A REVIEW OF MARKABAY JIEMURATOV'S WORK //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 818-821.
3. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
4. Begis P., Kamalova G. M. SÓNBES JULDIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 55-59.
5. Aysawle J., Kamalova G. M. SAHRA BÚLBÚLI ROZA QUTEKEEVA //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 60-66.
6. Dauletbaeva G., Kamalova G. A SHINING STAR //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 880-884.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. M. DEVELOPMENT OF THE ORCHESTRA OF MUSICAL INSTRUMENTS IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 10. – С. 875-879.
8. Niyazbaeva A. J., Kamalova G. M. CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 26-30.
9. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQTIN BAY MIYRASI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 32. – №. 2. – С. 52-54.

10. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HÁM JIRAWSHILIQ DÁSTÚRLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
11. Kamalova G., Akhmetovna M. A. THE LEGACY THAT HAS COME DOWN TO US AS “JETI ASIRIM” //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 117-122.
12. Kamalova G. M. et al. ÓZBEKSTAN XALIQ BAQSISI ĠAYRATDIN ÓTEMURATOV //TADQIQOTLAR. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 40-42.
13. Kamalova G. M. et al. ÓZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
14. Тажеждинова С. М., Худайбергенова Г. Ж. Формирование музыкальной культуры студентов //Молодой ученый. – 2018. – №. 47. – С. 380-382.
15. Тажеждинова С. М. Народные песни как фактор развития личности учащихся //Вестник Курганского государственного университета. – 2018. – №. 3 (50). – С. 62-62.
16. Guldana S., Kamalova G. M. J. CHARSEMOVTIŃ DÓRETIWSHILIGINDE FUGA JANRI //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 32-38.
17. Gulxumar D., Gulmaryam K. BASHEROV DYNASTY //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 26-31.
18. Gulmaryam K. QARAQALPAQ QIZ BAQSISI SAPARGÚL //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 39-42.
19. Kamalova G. M. et al. QARAQALPAQSTANDA AKADEMIYALIQ VOKAL JÓNELISI //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 21-25.
20. Kamalova G. M., Axmetovna M. A. QOBIZ HÁM JIRAWSHILIQ DÁSTÚRLERIN SAQLAW //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 9. – №. 1. – С. 123-126.
21. Kamalova G. M. et al. ÓZBEK MUZIKASINDA BALALAR FOLKLORI //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 39. – №. 2. – С. 85-87.
22. Kamalova, G. (2023). QÁLEMI ÓTKIR KOMPOZITOR (D.Djaňabaeva dóretiwshilik jolı). *Вестник музыки и искусства*, 1(2), 37–39. извлечено от <https://science.uzdknf.uz/index.php/science/article/view/104>